

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ідей В. О. Сухомлинського на умови, процес та шляхи формування творчої особистості. Проведено аналіз педагогічних ідей видатного педагога, які відіграють визначальну роль у формуванні творчої особистості учня Нової української школи.

Ключові слова: творча особистість, інноваційна діяльність, педагогічна система В. О. Сухомлинського, гуманна педагогіка, суспільство знань, природничі дисципліни.

The article is devoted to the research of V. O. Sukhomlynskiy's views on the process, conditions and ways to form creative personality of the student. The content of the concepts «creativity», «children's creativity», «pedagogical creativity» have been differentiated. Sukhomlynskiy's system of pedagogical ideas with the systematic role in developing student's creativity in the New Ukrainian School have been analyzed, namely teacher's trust in the talent of every student; creative style of the teacher; emotional comfort atmosphere humanizing «teacher to student» and «student to student» interactions.

Key words: creative personality, innovative activities, Sukhomlynskiy's pedagogical system, humane pedagogics, knowledge society, science.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в педагогічній науці ведуться постійні пошуки щодо розробки парадигми особистісно зорієнтованого навчання для Нової української школи, покликаної формувати творчу особистість. Необхідність у цьому пояснюється, по-перше, загальнолюдськими інтересами, по-друге, загальнодержавними інтересами України, по-третє, власними інтересами особистості. Досвід роботи показує, що для розвитку творчих задатків та нахилів здобувачів освіти не завжди створені сприятливі умови, а як наслідок – значна їх частина втрачає зацікавленість до навчання. Вважаємо, що надійним шляхом розв'язання окресленої вище проблеми є осмислення та оцінка історико-педагогічного досвіду минулого. Зокрема, прикладом для наслідування є сьогодні педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, що спонукає до пошуку і творення нових гуманістичних педагогічних технологій, закладення основ школи майбутнього, школи завтрашнього дня, яка сприяє розв'язанню завдань Нової української школи загалом і педагогічної науки зокрема.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського перебуває сьогодні у

центрі уваги всієї світової педагогічної спільноти. Підтвердження цьому – праці М. Біблюка (Польща), Е. Гартман (Німеччина), Л. Мілкова (Болгарія), Бі Шуджі (Китай) та ін.

Значний внесок у вивчення наукового доробку В. О. Сухомлинського зробили й українські вчені, серед яких: М. Антонєць, Л. Бондар, В. Василенко, Т. Будняк, Л. Масол, А. Луцок, В. Мадзігон, Т. Остапівська, Я. Розенберг, О. Савченко, Г. Сагач, О. Сухомлинська, Г. Сухорукова, З. Шевців,

М. Ярмаченко.

Мета статті – дослідити погляди В.О. Сухомлинського на умови, процес та шляхи формування творчої особистості в їх взаємозв'язку із сучасними ідеями вдосконалення процесу навчання фізики та астрономії.

Зважаючи на мету статті, її основними завданнями є: дослідження змістового наповнення понять «творчість», «дитяча творчість», «педагогічна творчість»; аналіз процесу формування творчої особистості школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського, що базувався на гуманістичному і демократичному, духовному й особистісно-діяльнісному імперативах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, головним в оновлених програмах з фізики та астрономії є те, що на перше місце в структурі програми поставлено очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учня. Така структура концентрує увагу не на тому, що вивчати, а для чого вивчати, тобто, по суті, є основою компетентісного підходу. Зрозуміло, що подальше функціонування національної системи освіти й виховання потребує найцінніших надбань педагогічної науки.

У контексті означеного дедалі більше привертає увагу багатогранна творча спадщина педагога-гуманіста В.О. Сухомлинського – цінне джерело яскраво виражених гуманістичних, дитиноцентричних ідей, педагогіка толерантності, в основу якої покладено необхідність наблизити процес освіти, навчання і виховання до глибинного внутрішнього духовного світу конкретної дитини [1, с. 12].

Так, у статті «На трьох китах» учений-практик наголошує: «Хай у школі панують живе слово, яскрава думка та творчість дитини» [6, с. 343]. Ці слова, виголошені видатним педагогом у ХХ столітті, стали головним кредом Нової української школи. В. О. Сухомлинський дає власне тлумачення поняття «дитяча творчість», що опирається на критерії створення здобувачем освіти суб'єктивно нового у зовнішньому світі та виявлення нового в собі.

«Творчість, – писав Василь Олександрович, – є сходинкою самостійного мислення, на якій дитина відчуває радість власної думки, переживає моральну гідність» [2, с. 434]. Педагог-новатор створив авторську систему формування творчої особистості здобувача освіти, яку називав «гармонією педагогічних впливів». Вона ґрунтується на гуманістичній, оптимістичній ідеї про те, що кожна дитина може стати неповторним творцем матеріальних і духовних цінностей.

Її структурними компонентами є:

- 1) природа і краса;
- 2) співпереживання;
- 3) творча думка;
- 4) творча праця.

Вивчення творчих напрацювань В. О. Сухомлинського дозволило побачити і охарактеризувати чинники, які внесли значний вплив на формування творчої особистості учня. Серед них: пізнавальний; урахування психологічних типів особистості; чітке відокремлення у змісті знань того,

що необхідно запам'ятати; зв'язок навчання із життям. Творчий процес учений розглядав як інтелектуальну працю (діяльність), у результаті якої учні розвивають свої розумові здібності й набувають знання, практичні вміння й навички. Але при цьому, на думку Сухомлинського, необхідно «добре знати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання і розумової праці».

Представлена вище ідея педагога-новатора є ключовою в діяльності вчителів природничо-математичного циклу Глодоського ліцею. Так, щоб управляти процесом розвитку пізнавальної діяльності здобувачів освіти, обов'язково проводимо діагностику їх пізнавальної самостійності, тобто готовності самостійно оволодівати новими знаннями. З метою визначення найбільш значущих для учнів потреб, які вони прагнуть задовольнити під час навчальної діяльності, проводимо вивчення спонукальної сторони їхньої пізнавальної самостійності. З цією метою на першому занятті з фізики пропонуємо анкетування.

Анкета складається із трьох частин. Перша частина – це шкала-анкета, відповідаючи на запитання якої, слід не лише обрати найбільш правильну із запропонованих відповідей, а й оцінити в балах кожен із них. Друга частина дає змогу визначити мотиви пізнавальної самостійної діяльності та ставлення здобувача освіти до цього виду навчальної діяльності. Третя частина анкети складається із запитань, на які учень дає «вільну» відповідь, зокрема відповідає, яке значення в освітньому процесі для нього особисто відіграє фізика та астрономія, а також те, чи зацікавлений він у вивченні предмета. Аналіз анкет дозволяє у майбутньому організувати самостійну роботу кожного учня через залучення його до певного виду навчальної діяльності.

У результаті діагностики виокремлюємо чотири основних види вмінь самостійної пізнавальної діяльності учнів: репродуктивно-пізнавальні; інструментально-алгоритмічні; продуктивно-перетворювальні; творчо-пошукові. Вибір варіанта для організації індивідуальної самостійної роботи здобувача освіти здійснюється відповідно до визначеного рівня його пізнавальної активності. Зважаючи на вищевикладене та опираючись на принципи розвивального навчання, в ході організації індивідуальної самостійної роботи учнів намагаємося дотримуватися таких вимог: кожен повинен

отримати завдання, яке йому під силу в даний момент часу; кожен здобувач освіти повинен мати можливість виконати більш важке і творче завдання; кожному учневі слід дати можливість виконувати такі завдання, які відповідають його індивідуальності. Із цього приводу В. О. Сухомлинський слушно зауважував: «Кожен здобувач освіти дає в навчанні те, на що він здатний» [7, с. 240].

Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського надзвичайно актуальні й сьогодні, оскільки перетинаються із сучасними ідеями вдосконалення процесу навчання і виховання. Видатний педагог говорив, що здобуті учнем знання з фізики на все життя накладають відбиток на його духовний світ. Я вважаю дуже важливим практичне втілення тієї чи іншої істини, що науковий світогляд – це не тільки система правильних поглядів на світ, а й стан особистості, який виявляється в її почуттях, волі, діяльності». Зокрема, йдеться про те, як сформувати мислення школяра, аби воно було вільним і нетрафаретним. При цьому слід пам'ятати, що мислення має відобразитися в діяльності, лише тоді на заняттях не буде байдужих і неухважних.

У зв'язку з цим характерною рисою інтелектуальної діяльності юнаків і дівчат Сухомлинський називає їхнє прагнення використовувати набуті знання, оволодівати новими знаннями, вміннями та навичками, способами творчої діяльності. «Важливо, – наголошує педагог, – щоб у юнацькі роки більшість знань школярі набували самостійно, щоб учитель був насамперед керівником їхньої самостійної праці. Самостійне вивчення матеріалу, доповіді, реферати, робота з першоджерелами, індивідуальне виконання завдань практичного характеру – такими мають бути методи, переважання яких у навчанні юнаків і дівчат сприяє їхньому розумовому та духовному розвитку» [4, с. 364]. Саме з таких позицій ми намагаємося організувати самостійну роботу учнів, яка постає і як засіб організації освітнього процесу учнів, і як форма виявлення ними певного роду діяльності, що стосується виконання відповідного завдання з метою одержання нових навичок, а також поглиблення в практичну діяльність уже набутих. Таким чином, діяльність, яка приносить успіх і задоволення, є основою всього освітнього процесу.

В. О. Сухомлинський наголошував: «Важливо, щоб у дитинстві кожна людина на практиці побачила втілення своїх

творчих здібностей, оволоділа майстерністю в улюбленій справі та досягла значних успіхів. Почуття гордості, пережите у результаті досягнення успіху в улюбленій справі, – це перша іскра, що запалює в душі дитини вогник творчого натхнення» [10, с. 253].

Зважаючи на це, намагаємося створювати на заняттях проблемні ситуації, аби здобувачі освіти могли виявляти, відстоювати й утверджувати власні погляди, переконання, протиставляти істину незнанню. З цією метою широко використовуємо прийоми та методи, що активізують пізнавальну діяльність студентів, зокрема: евристичну бесіду; самостійний аналіз; порівняння фактів і явищ; дискусію; рольові ігри; практичні завдання; дослідження явищ і процесів; складання і розв'язання фізичних задач із виробничим (технічним) змістом тощо. В. О. Сухомлинський високо цінував таку діяльність школярів, зокрема зауважував: «Коли учні вивчають фізику, математику, хімію одним із прийомів виховання творчого розуму є самостійне складання задач та їх вирішення. У середніх та старших класах складають задачі під час практичної діяльності. Складання та розв'язування цих задач інтелектуально збагачує працю...».

Однією із цікавих форм роботи у цьому напрямі є проведення домашнього експерименту і створення відео з повним коментуванням результатів досліду (звичайно, цьому передують індивідуальна робота із учнем). Вони мають нагоду стати співавторами заняття, демонструючи власне відео, допомагають однокласникам краще опанувати тему. Такі заняття відзначаються високою емоційністю, яку Василь Олександрович Сухомлинський називав необхідною умовою розвитку, розуму, інтелекту.

У ході дослідження педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського мною було встановлено основні шляхи формування творчої особистості школяра, серед яких: система уроків мислення; система читання та літературно-творчого розвитку; система трудового виховання. У цьому контексті важливо, щоб у свідомості кожного здобувача освіти зародилося переконання: «Ми, люди, – діти природи; ми живемо і користуємося всіма благами природи до тих пір, поки не порушуємо законів природи» [8, с. 557].

На заняттях з фізики та астрономії особливу увагу приділяю розвитку в учнів уміння не лише знайти інформацію, а й осмислювати

її та використовувати для саморозвитку, самоосвіти та виконання творчих завдань.

Постійно спрямовую учнів на розвиток умінь: встановлювати логічний зв'язок і залежність між відомостями параграфу; порівнювати явища, що вивчаються; робити узагальнення, висновки, аналіз змісту рисунків; укладати термінологічний словник; складати план за текстом підручника; складати задачі, використовуючи текст підручника.

Розуміння учнями викладеного матеріалу, який вивчається, є не тільки першою сходинкою до пізнавальної діяльності, а й необхідною базою, на основі якої застосовуються інші методи, які вимагають більшої самостійності від здобувачів освіти і розраховані на більш стрімкий розвиток їх логічного мислення. «Підручник у жодному разі не може бути єдиним джерелом знань...», – наголошував В. О. Сухомлинський у книзі «Розмова з молодим директором школи» [9, с. 618].

Висновки. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського – багатогранна, її про-низує проблема проектування людини, яка ґрунтується на ідеї всебічного розвитку кожного учня, як індивідуальної особистості. Будучи творчою людиною, педагог стверджував, що педагогічна теорія розвивається до тих пір, поки вона живе і збагачується на практиці, у дослідницькій діяльності багатьох педагогів. Він дуже хотів, щоб кожен вчитель був не просто «споживачем» педагогічних знань, а дослідником і творцем. Саме цього вимагає від нас теперішній час, саме такі можливості відкривають нові реформи, які відбуваються в освіті сьогодні. Але, проводячи реформу освіти в цілому, слід розпочати із реформи свідомості кожного, хто має відношення до навчання та виховання дітей. Перетворення навчання в цікавий, захоплюючий процес пізнання учнями навколишнього світу – це головна умова розв'язання складних задач, які стоять сьогодні перед НУШ. Тому досить актуальними сьогодні є слова педагога про те, що, «...втовкмачуючи в голови дітям готові істини, узагальнення, висновки, вчитель не дає їм можливості навіть наблизитися до джерела думки й істини, зв'яже крила мрії, фантазії та польоту для творчості. Із живої, активної, діяльної учні часто перетворюються в запам'ятовуючий пристрій... Але так не повинно бути. Не можна відгороджувати дитину від навколишнього світу кам'яною брилою. Не можна позбавляти учнів радощів від навколишнього життя. Духовне життя

дитини повноцінне тільки тоді, коли вона живе в світі гри, казки, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка» [10, с. 67–68].

Без сумніву, найважливіше завдання навчання і виховання, за Концепцією Нової української школи, полягає в тому, щоб у процесі вивчення природничих дисциплін, зокрема фізики та астрономії, розкрити задатки і творчі здібності кожного здобувача освіти, що дозволить йому піднятися на вищий ступінь фахової майстерності та творчості [11]. Досягти цього можна по-різному, але при цьому варто пам'ятати, що «творча праця вчителя полягає передусім у виборі способу, у втіленні теоретичних істин у живі людські думки й емоції» [9, с. 402].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко М. Я. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2015. Вид. 7-е, допов. 285 с.
2. Сухомлинський В. О. Вчити вчитися. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1976. Т. 5. С. 426–436.
3. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, допов. і виправ. Рівне : Волинські обереги, 2012. 519 с.
4. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 207–400.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1976. Т. 3. С. 283 – 583.
6. Сухомлинський В. О. На трьох китах. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1977. Т. 1. С. 339–343.
7. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 5–390.
8. Сухомлинський В. О. Природа, праця, світогляд. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1976. Т. 5. С. 551–562.
9. Сухомлинський В. О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 55–206.
10. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 391–626.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори* : в 5 т. К. : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 5–279.
12. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>